

LES DONES del Retaule de Guimerà

Imma Llorc

A l'Edat Mitjana la pintura era una tècnica didàctica per ensenyar la Bíblia, els Evangelis i les doctrines de l'Església als que no sabien llegir.

Els retaules es situaven darrera de l'altar presidint totes les cerimònies. Mentre les persones fidels assistien als oficis religiosos en llatí, llengua que no entenien, podien estudiar els retaules. La seva iconografia era religiosa, però plena d'intencionalitat. Es triaven les escenes bíbliques segons l'adoctrinament que es volgués fer. Per això és important estudiar cada una de les representacions del retaule i en el nostre cas les representacions de les dones, que malgrat ser totes personatges bíblics, en aquest retaule presenten actituds o ocupen llocs que no es corresponen amb la lectura "oficial" de la Bíblia.

ANÀLISI DE CADASCUNA DE LES TAULES ON HI SÓN PRESENTS LES DONES

Per la dificultat de recomposició del retaule no es pot assegurar la posició de cada taula, per això a l'analitzar cada una de les escenes on hi són presents les dones ho farem per l'ordre d'aparició de les taules; fent èmfasi en aquelles escenes que considerem especialment interessants i sense entrar en la descripció detallada de la totalitat de les taules.

Creació d'Adam i Eva

Aquesta taula presidida al fons per la Cort Celestial, presenta la creació d'Eva a partir d'una costella d'Adam per Déu. Aquí Déu apareix al Paradís en forma de Crist, però sense les llagues i les ferides dels claus de la Creu que ens ajuden a identificar-lo com a Crist.

Al s.XV, moment en que es va fer aquesta obra els teòlegs estaven en plena discussió sobre si Eva podia haver sigut creada directament per Déu a la seva imatge o fou creada a partir d'Adam. Malgrat la versió del Gènesi en el versicle 27 deia: "...I creà Déu l'home a imatge seva, a imatge de Déu el creà, i els creà mascle i femella"; alguns teòlegs no consideraven oportú que la dona estigués feta

directament de la imatge de Déu. Prova d'aquesta corrent la trobem en els escrits i sermons de Sant Vicent Ferrer o a la primera epístola als Corintis de Sant Pau.

La representació d'Eva, encara sense la part inferior del cos ni les cames, sortint d'una costella d'Adam mentre aquest reposa tranquil·lament sobre un costat, probablement sigui un posicionament de l'autor o dels prohoms de Guimerà que varen pagar l'obra en la discussió entre els teòlegs.

El pecat original

Taula on es representa Adam i Eva al Paradís, en forma de jardí d'un palau gòtic. Ens fa pensar en les escenes d'amor cortès del s.XII i s.XIII, sempre representades en el context d'un jardí idíl·lic o un espai natural obert. Aquí els dos amants són Adam i Eva, representats totalment nusos, sense cap torbació, gaudint dels fruits del Paradís. Ambdós representats amb cossos molt ben proporcionats i de les mateixes dimensions. Entre els dos, l'arbre del pecat, la pomera, i enfilant-se per ella la serp que va temptar Eva i li va fer tastar el fruit que la convertí en la primera pecadora. A l'escena Eva fa el gest d'haver passat la poma a Adam qui la té ja prop de la boca. Tots dos es mostren serens, segurs i tranquils.

El capítol tercer del Gènesi on es parla de l'expulsió del Paradís també fou conflictiu, doncs no hi havia acord entre els teòlegs alhora de decidir qui fou més culpable del pecat original: Adam o Eva. Fora contades excepcions, la major culpa fou adjudicada a Eva "*i ja que la dona errà i pecà més, rebé major maledicció en tant que se li donà com a càstig que donés a lllum en dolor i que tingués a l'home com a senyor*".

Per l'associació que fa l'Església de l'Edat Mitjana entre Eva i la dona, el pes de tot el pecat recau sobre la dona, i el matrimoni n'és una conseqüència. Per la doctrina medieval l'amor és pecat, fins i tot a l'interior del matrimoni, ja que les relacions conjugals han d'estar exemptes de tot desig carnal en tant que la seva finalitat és la procreació.

Expulsió del Paradís

Aquí es representen Adam i Eva encara al Paradís mentre són expulsats per l'àngel. Ara les seves cares mostren senyals de vergonya i pudor mentre es tapen els genitals amb una mà amb l'ajut d'una fulla. L'altre braç es troba a l'alçada del seu pit que junt amb



una lleugera flexió corporal i el cap inclinat lateralment ens fa pensar en una postura de servitud. Adam i Eva segueixen tenint cossos d'iguals proporcions i actituds semblants.

Per la representació iconogràfica no es dona a entendre que Eva

fos considerada més culpable que Adam, fet que la fes mereixedora de major càstig.

Adam i Eva treballant i assassinat d'Abel

A aquesta taula Adam i Eva, ja expulsats del Paradís, es representen vestits a l'estil de la gent senzilla de l'època.

A aquesta escena ja es fa visible un primer estadi de la divisió sexual del treball. Adam és representat amb una aixada a les mans i en un gest d'estar cavant a fora, en l'espai públic; mentre Eva, amb el cap i el coll ben coberts com era propi d'una dona casada, es troba en l'espai domèstic, privat, amb la filosa a la mà. El pecat els ha portat a haver de treballar per sobreviure, com qualsevol altre terrenal. Aquí ambdós es representen com a sotmesos, servils, disposats a acceptar el seu destí, model a imitar per els serfs i les serves de la gleba.

Està molt ben definit a aquesta taula quin es el treball que han de fer cada un. A l'Edat Mitjana, entre la gleba, homes i dones treballaven per igual al camp, però mai es veia un home darrere una filosa. Si bé les escenes del Paradís ens podrien fer pensar en una societat "pre-patriarcal" on homes i dones gaudien de iguals drets i valoració, a aquesta escena, conseqüència del pecat d'Eva no hi ha dubte que el patriarcat ja estava totalment instaurat.

Anunciació de Maria, Aparició de Maria a Sant Tomàs, i l'Anunciació de la mort de Maria

A aquestes taules la protagonista és Maria, dona que per la seva santedat i humilitat Déu la trià per ser Mare-Verge del seu Fill, Jesús, que vingué al món per salvar la humanitat del pecat d'Eva. Maria malgrat ser mare, va vestida com una dona soltera, com una verge, amb els cabells llargs deixats anar i el cap i el coll sense cobrir. Maria es presenta com l'antítesi d'Eva. És Maria a qui cal imitar, en plena Edat Mitjana on es considerava la virginitat com a l'estat òptim per una dona, l'única manera de redimir el sexe femení del pecat original, malgrat el matrimoni era considerat un mal menor i necessari per la procreació.

El pas de la Mar Roja

Representació d'un grup de soldats, de dones i homes i animals disposats a creuar la mar. Les dones porten escarapelles al cap, damunt la capa que els tapa el cap representant dones jueves.

Cada dona porta un nadó als braços, enganxat contra el seu pit. Tots els nadons i també les dones semblen fetes del mateix patró. Totes caminen amb la mirada endavant, amb serenitat. Al seu darrera avancen un grup d'homes d'edats i aspectes molt diversos, carregats amb estris molt diferents i amb els caps girats enrere com si volguessin expressar la nostàlgia d'abandonar la seva terra i una certa por cap el desconegut.

Sant Sopar

Taula que representa el Sant Sopar presidit per Jesús amb els seus apòstols. Al primer pla, separat dels altres, hi ha Judes. Al costat de Jesús, amb el cap recolzat sobre la taula i deixant-se acaronar els cabells per Jesús hi ha Sant Joan.

A un dels extrems de la taula hi ha un grup de dones, probablement la Verge Maria i les altres Maries que després l'acompanyen en els seus darrers moments de vida al calvari. La Verge és fàcilment identificable doncs es representa amb el mateix vestit que en les altres taules del retaule. Les altres dones es fan més difícils d'identificar. Totes elles comparteixen la taula amb Jesús i els seus en igualtat de condicions, ocupant un primer pla. Fet molt sorprenent si tenim present que a l'Edat Mitjana "compartir la taula" era sinònim de "compartir el llit" i que aquesta escena formava part d'un retaule que presidia l'altar major de l'església. A més a més no es fa referència de la participació de dones al Sant Sopar ni a la versió "oficial" dels Evangelis, ni als Evangelis Apòcrifs.

El calvari

A un costat de la creu on Crist és crucificat hi ha Sant Joan, pen-satiu, serè, ... i a l'altre costat la Mare de Déu, ajudada amb el cap baix, pregant i acceptant els fets. Al darrera dues Maries més en actituds semblants, totes amb el cap cobert per una capa. I al mig de l'escena, més prop del Crist, la Maria Magdalena amb el cap descobert, ben alt i els cabells llargs deixats anar. A diferència de les altres, Maria Magdalena, presenta una expressió d'inconformitat, de rebel·lió, com si es queixés a Jesús per haver-los abandonat i al mateix temps manifesta una passió i amor desmesurat cap aquell ser, ja mort. Maria Magdalena va vestida com les dones jueves de l'escena del pas del Mar Roig.

Judici final

A la taula del judici final regeix l'esquema tripartit característic d'aquestes composicions : Paradís, Resurrecció dels morts i Infern.

Jesucrist seu al centre superior de la taula, ensenyant les ferides de la Creu, presidint, envoltat per la Dèisi i les figures de sants i santes. D'acord amb l'Evangelí de Sant Pau, als peus de Jesús s'hi representen uns àngels amb els símbols de la Passió i dos més que amb les seves trompetes criden a la resurrecció dels morts.

A un dels laterals hi ha els que es salvaran, la majoria clergues, un bisbe, un papa, un cardenal i un rei. Entre el grup d'afortunats només s'hi endevina una dona. A l'altre costat, els condemnats amb rostres desesperats. Entre ells hi ha dues dones, l'una es cobreix el rostre amb les mans en senyal de desesperació i l'altra va tota coberta de negre (concepte que coincideix amb la visió de Sant Pau de les dones luxurioses -pecadores per amor-) i es tapa la cara amb la mà, mentre és carregada a l'esquena d'un diable per a llençar-la a l'infern.

A la part inferior de la taula es representa l'infern. Ramon de Mur ha fet una representació molt original de l'infern, en forma de dues goles enfrontades d'animals fantàstics de característiques diferents a les goles de Leviatans, que en l'època representaven l'infern. Entre les dues goles, totalment encerclats, sense poder escapar-ne, hi ha les persones condemnades. Entre totes distingim la figura d'un diable que ensenya un disc solar que segons en E. Ciriot "*...en sentit negatiu simbolitza la vanitat i sa supèrbia.*"

Entre les figures de l'infern també hi ha una dona, vestida de cortesana (és molt poc habitual la representació de figures totalment vestides en les escenes de l'infern) amb un escot molt gran que deixa entreveure els seus pits i llueix luxoses joies. Segons Josefi-na Planas i Badenes, malgrat les lleis contra el luxe, li era permès dur joies. La cortesana probablement fou acusada de vanitat o supèrbia pel fet de pintar-se la cara i vestir-se bé.

Amb la cortesana també es condemna un rei, un bisbe, un mercader, un pobre i tres persones més. Cada un rep un càstig diferent. Formen part del grup un luxuriós que seguint el consell bíblic "si el teu ull t'escandalitza arrenca-te'l" es posa la mà a l'ull; i un avar que baixa cap al fons de l'infern portant una bossa de monedes lligada al braç.



Crist als llimbs

La darrera escena a comentar correspon a Crist al llimbs, després de ressuscitat, per alliberar de la gola dels leviatans a unes quantes persones penitents. Entre les figures de la gola del leviatans, totes envoltades d'una aureola daurada al cap, hi ha una figura femenina, sense aureola, que representa Eva. Va nua i amb les mans creuades sobre el pit esperant ser alliberada. Per la seva expressió podrien sortir de la seva boca paraules com les que Isabel de Villena a la "Vita Christi" posa en boca d'Eva "... mon Déu i Senyor, creador e redemptor meu ! Gràcies infinides sient fetes a la clemència vostra qui ab tanta llibertat e misericòrdia haveu reparat l'errada mia ! Io, senyor, fui causa al marit meu de pecar, e corròmpre tota natura humana; e vós, senyor, l'haveu reparada e salvada, que altri no hi bastava..."

A aquesta escena no hi és present Adam, fet que reforça que Eva fou la pecadora i que per ella tots dos foren expulsats del Paradís. A aquestes dues darreres escenes, tant la del judici final com la de Crist als llimbs, és sorprenent no trobar-hi més dones, sobretot si ho comparem, com fa Josefina Planas, amb els escrits de l'època, totalment misògins. La dona és considerada pecadora per excel·lència i a més de fer més pecats, els seus pecats són pitjors. Però els càstigs no són tan grans com fóra d'esperar doncs se'ls treu part de la culpa al considerar-les: innocents, menys intel·ligents i inferiors als homes. Això podria explicar el fet que es representi menys dones que homes als inferns.

CONCLUSIONS

De l'estudi d'aquest retaule podem dir que si bé Ramon de Mur escenifica històries bíbliques tradicionals, ho fa introduint alguns elements nous, sobretot pel que fa a la participació de la dona en espais considerats reservat per als homes, com per exemple El Sant Sopar.

L'aparició de dones en aquestes escenes ens podria fer pensar en la possibilitat que a Guimerà, lluny de la influència i control directa dels bisbats, es fes la lectura dels Evangelis Apòcrifs i que la representació de dones al Sant Sopar fos extreta d'aquests; però a cap de les versions d'aquests Evangelis disponibles a Barcelona se'n fa cap referència.